

اخلاق پیامبر (ص) همان قرآن بود

«پس به [برکت] رحمت الهی با آنان نرمخو [و پرمهر] شدی و اگر تندخو و سخت‌دل بودی قطعا از پیرامون تو پراکنده می‌شدند پس از آنان درگذر و برایشان آموزش بخواه و در کار[ها] با آنان مشورت کن...»

«پس به [برکت] رحمت الهی با آنان نرمخو [و پرمهر] شدی و اگر تندخو و سخت‌دل بودی قطعا از پیرامون تو پراکنده می‌شدند پس از آنان درگذر و برایشان آموزش بخواه و در کار[ها] با آنان مشورت کن و چون تصمیم گرفتی بر خدا توکل کن زیرا خداوند ته‌کا، کنندگان، ادهست م‌داد، «(آ، عم، 159)» بحران‌ها و بن‌بست‌های فراوی انسان معاصر و یأس از دستاوردهای اندیشه بشری در تربیت و تعالی انسان، موجب شده است تا امروز، بیش از هر زمانی، دین و اخلاق دینی، مورد توجه قرار گیرد. دوران جدید را می‌توان، عصر بازگشت به دین و اخلاق توصیف کرد؛ فیلسوفان، دانشمندان، سیاستمداران و حتی عموم مردم، امروزه مساله اخلاق را به مثابه واکنشی مناسب در برابر مشکلاتی می‌دانند که علم و دستاوردهای آن پدید آورده‌اند. در آغاز سال‌های سده بیست‌ویکم میلادی، در وضعی شگفت، شاهد چالشی فزاینده میان علم و تطبیق آن با معیارهای اخلاقی هستیم. تعارض میان برخی ارزش‌های دینی و اخلاقی با واقعیت‌های جدید زندگی - مانند سقط جنین هنگامی که در پیوند با «کنترل جمعیت»، به مثابه یکی از ضرورت‌های توسعه در کشورهای فقیر پرجمعیت مطرح می‌گردد - واکنش‌های شدیدی را در پی داشته است؛ تا آنجا که از سوی اندیشمندان شاهد توصیه‌هایی در پیروی علم و دستاوردهای آن از ارزش‌های دینی و اخلاقی هستیم؛ درست عکس وضعی که در سده پیش در اروپا حاکم بود و گرایش‌های تاسیس اخلاق بر پایه علم، موجب شک و تردید در باب مشروعیت «مبانی اخلاق» می‌شد.

شکوفایی اخلاقی؛ مهم‌ترین هدف قرآن

در میان مکاتبی که از ابتدای حیات بشری بر اخلاق و ضرورت معیشت اخلاقی سخن می‌گویند، مکتب اخلاقی اسلام، تأکیدی ویژه بر مساله اخلاق و ارزش‌های اخلاقی دارد. آخرین و کامل‌ترین دین آسمانی، بیش از هر موضوعی اخلاق را مطمح نظر قرار داده است؛ تزکیه و شکوفایی اخلاقی را باید مهم‌ترین هدف قرآن دانست. به تعبیر قرآن: «همان‌طور که در میان شما فرستاده‌ای از خودتان روانه کردیم [که] آیات ما را بر شما می‌خواند و شما را پاک می‌گرداند و به شما کتاب و حکمت می‌آموزد و آنچه را نمی‌دانستید به شما یاد می‌دهد.» (بقره / 151)

بسیاری از آموزه‌های قرآن - آخرین کتاب آسمانی، جامع‌ترین منبع و تنها متن تحریف نشده آسمانی - به بیان الزامات اخلاقی اختصاص یافته است. اساسا اخلاق و حیات اخلاقی جایگاهی والا در منابع اسلام و آموزه‌های اسلامی دارد. پیامبر گرامی اسلام (ص) هدف از بعثت خود را به کمال رساندن مکارم اخلاقی عنوان کرده‌اند. آن حضرت، بیش از هر چیز در قرآن به دلیل داشتن کرامت اخلاقی ستایش شده‌اند. (مراجعه کنید به آیات 4 سوره قلم و 159 سوره آل عمران) و آیات فراوانی از قرآن درباره فضایل و رذایل اخلاقی سخن گفته است؛ چنانچه گویی می‌توان قرآن را کتاب اخلاق نام نهاد.

اخلاق پیامبر (ص)

یکی از همسران پیامبر (ص) در توصیف اخلاق آن حضرت، می‌گوید: «كان خُلُقُه القرآن؛ اخلاق پیامبر همان قرآن بود.» رسول اکرم خود درباره تربیت خویش می‌فرماید: «ادبني ربي بمكارم الاخلاق.» بی‌تردید، این تأدیب الهی با آیات قرآن انجام گرفته است. امام محمد غزالی در محجة البیضاء در این رابطه می‌نویسد: خداوند دعای پیامبر خود را که از او تمنای اخلاق نیکو داشت، با نزول آیات اخلاقی اجابت کرد، «فأنزل عليه القرآن و أدبه به فكان خلقه القرآن.» آیاتی که پیامبر (ص) را به فضایل اخلاقی فرامی‌خوانند، فراوانند. برخی از این آیات که در آنها خداوند پیامبر را به عدل، احسان، صبر و استقامت، گذشت، دوری از خشم، دوری از ظن و تجسس و غیبت و... خوانده است عبارتند از: «گذشت پیشه کن و به [کار] پسندیده فرمان ده و از نادانان رخ پرتاب.» (اعراف / 199)، «در حقیقت خدا به دادگری و نیکوکاری و بخشش به خویشاوندان فرمان می‌دهد.» (نحل / 90) «و صبر کن و صبر تو جز به [توفیق] خدا نیست.» (نحل / 127)، «ای پسرک من... بر آسیبی که بر تو وارد آمده است، شکبیا باش این [حاکم] از عزم [و اراده تو در] امور است.» (لقمان / 17)، «و هر که صبر کند و درگذرد مسلما این [خویشانداری حاکم] از اراده قوی [در] کارهاست» (شوری / 43)، «...از آنان در گذر و چشمپوشی کن که خدا نیکوکاران را دوست می‌دارد.» (مائده / 13)، «و باید عفو کنند و گذشت نمایند مگر دوست نداری که خدا بر شما ببخشد و خدا آمرزنده مهربان است.» (نور / 22) و ...

بر این اساس، پژوهش در اخلاق قرآنی ضروری می‌نماید و لازم است که اخلاق و مسائل و مفاهیم اخلاقی مطرح در قرآن از منظر بیرونی و به مثابه «فلسفه اخلاق قرآنی» مورد کاوش و مذاقه قرار گیرد و مواردی همچون «اصول موضوعه در علم اخلاق قرآنی»، «ویژگی‌های مفاهیم اخلاقی قرآن»، «مفاهیم عام اخلاقی در قرآن»، «تفاوت نظام اخلاقی قرآن با دیگر نظامها» و «اساس ارزش اخلاقی در اسلام» بررسی شود. همچنین با توجه به این که رفتارهای اختیاری انسان، با توجه به ارتباط با خدا، خویشتن و دیگران به 3 عرصه متفاوت قابل تقسیم است، مطالعات قرآنی با انگیزه ارائه نظام اخلاقی قرآن، در 3 عرصه الهی، فردی و اجتماعی نیز ضروری است. توجه به خدا، امید به خدا، ایمان به خدا، خوف و خشوع نسبت به خدا، نماز، روزه، حج و...

رفتارهایی هستند که در ارتباط با خدا معنا می شوند و منشأ عبادت و بندگی در برابر خداوند می شوند و می توان آنها را اجزا و عناصر اخلاق الهی نام نهاد.

دسته ای از رفتارهای آدمی در ارتباط با خود اوست؛ هر چند به گونه ای نیز با خدا و با دیگران مرتبط می شود، این رفتارها اخلاق فردی نام می گیرند. برخی دیگر از رفتارها در ارتباط با دیگران انجام می گیرد و می توان از آن رفتارها با عنوان اخلاق اجتماعی یاد کرد.

حجت الاسلام و المسلمین سید علی اکبر حسینی / عضو هیات علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی